

וירא - עצמיות

רק אין יראת אלוקים - והרגוני

כתוב בפרשה (בראשית כ, י) "ויאמר אבימלך אל אברהם, מה ראית כי עשית את הדבר הזה". והיינו שאבימלך שאל אותו, למה אמרת על שרה שהיא אחותך ולא אשתך, הלא כמעט לקחתי אותה וכמעט נכשלתי בה, ולמה חששת שאם תאמר 'אשתי היא' יהרגו אותך ויקחו אותה. והשיב אברהם (שם פסוק יא), "ויאמר אברהם, כי אמרתי רק אין יראת אלהים במקום הזה והרגוני על דבר אשתי". ולכאורה הוא דבר תמוה, וכי מפני שיש חסרון של יראת שמים, משום כן הם חשודים על עבירות חמורות של שפיכות דמים וגילוי עריות, הלא אפילו אם אין להם יראת שמים, מ"מ בני אדם הם ולא חיות טורפות.

יש להוסיף, שהנה יש לעמוד על דיוק לשונו של אברהם, שאמר "רק" אין יראת אלקים, ומילת רק נראית יתירה, וגם כל אכין ורקין מיעוטים הם, ומה בא למעט. וביאר ר' אלחנן (דוגמאות לביאורי אגדות סימן יב אות ו) וז"ל, והכוונה 'רק', שזולת יראת ה' לא היו חסרים שום מעלה, בחכמה ומדת דרך ארץ וכו', עכ"ל. והיינו שמלת 'רק' באה למעוטי, שאברהם לא ראה אצל אנשי גרר שום חסרון אחר, הם היו בעלי דרך ארץ עם נימוסים הגונים, והמדינה התנהגה על פי חוקים ומשפטים, והחסרון היחידי שהרגיש הוא שלא היתה להם יראת אלקים. וא"כ נתגדלה התמיהה, האם לא די בכל זה למנוע האדם מרציחה וניאוף, ולמה מפני חסרון יראת שמים בלבד חשד אותם אברהם אבינו שיבואו לידי כך, הרי אף אם אין להם יראת שמים, מ"מ מעשה כזה הוא סתירה לדרך ארץ וכנגד הנימוס, ולמה חשש אאע"ה לנפשו.

לחשוד את אברהם על אכזריות

עוד מצינו בפרשה, שלפני שהקב"ה הפך את סדום, נאמר (יה, יז) "וה' אמר, המכסה אני מאברהם אשר אני עושה". וכבר עמדו המפרשים הראשונים על זה, למה היה הקב"ה צריך לגלות לאברהם שנפסק דינה של סדום ליחרב, עיי"ש

בפירוש רש"י. וכתב הרמב"ן וז"ל, כי יאמרו הדורות הבאים, איך כיסה ממנו, או איך נתאכזר הצדיק על שכיניו החונים עליו ולא ריחם ולא התפלל עליהם כלל, עכ"ל. והיינו שהקב"ה היה צריך לגלות כל זאת לאברהם כדי שאברהם יתפלל עליהם, ואף שגלוי היה לפניו שלא תועיל תפילתו, מ"מ הקב"ה הגיד לו, כדי שיהא כתוב בתורה שאברהם התפלל עליהם. והטעם, שאל"כ יאמרו הדורות הבאים שמסתמא אברהם ידע מהגזירה, ואעפ"כ התאכזר ולא התפלל עליהם.

ולכאורה הוא פלא. הלא אברהם היה עמוד החסד בעולם, ומסר נפשו למצות הכנסת אורחים, ביתו היה פתוח לרווחה לארבע רוחות הארץ, האם אפשר לחשוך אדם כזה שכל מהותו חסד על מדת האכזריות? ואם לא יהיה כתוב בתורה בפירוש שהתפלל עליהם, האם נחליט מדעתנו שמסתמא התאכזר עליהם, דבר שהוא כנגד כל מעשיו והתנהגותו של אברהם אבינו? אתמהא.

האם לוט חשוד להרוג את אברהם

עוד כתוב בפרשה (יט, כט), "ויהי בשחת אלקים את ערי הככר, ויזכר אלהים את אברהם, וישלח את לוט מתוך ההפכה בהפך את הערים אשר ישב בהן לוט", ע"כ. ולשון הפסוק צ"ב, למה כתוב ויזכור אלקים את אברהם, הלא ה' הציל את לוט ולא את אברהם, והיה לו לומר ויזכור אלקים את לוט. וכבר עמד על זה רש"י, ופירש וז"ל, מהו זכירתו של אברהם על לוט, נזכר שהיה לוט יודע ששרה אשתו של אברהם, ושמע שאמר אברהם במצרים על שרה 'אחותי היא' ולא גלה הדבר, שהיה חס עליו, לפיכך חס הקב"ה עליו, עכ"ל. והיינו שהזכות שעל ידה ניצל לוט, היתה בזה שלא הלשיך על אברהם לפרעה במצרים. והדבר צ"ב, דהרי כבר נגזרה גזירת חורבן על העיר שלוט ישב בה, וכדי להינצל בשעת סכנה כזו, בודאי צריך זכות גדולה. והנה אין זכות אא"כ יש נסיון, שהזכות היא העמידה בנסיון, ועל כרחינו שהיה זה נסיון גדול בשביל לוט, לחוס על אברהם ולא למסור אותו למיתה. וצריכים להבין, איזה נסיון היה כאן, הלא אברהם היה דודו של לוט, וגם רבו. ועוד, שאברהם הביא את לוט לתוך ביתו וגידל אותו מיום שמת אביו. ואחר כל זאת, וכי יש ללוט נסיון שלא למסור את אברהם ולא לגרום הריגתו? ועוד תגדל הקושיא, הרי גם לוט היה בעל חסד, שהיה עוסק בהכנסת אורחים אפילו בסדום, וגם בתו נהרגה משום שמסר נפשה על עשיית חסד, והאם אדם כזה עלול להיכשל במעשה אכזריות גרוע כזה, להלשיך על אברהם אבינו.

איש את רעהו חיים בלעו

והנה באמת כל שלשת הקושיות שהקשינו יסוד אחד להן, דהיינו שמצינו שאדם נחשד על דבר שכפי הנראה הוא רחוק ממנו. אנשי גרר נחשדו בעיני אברהם על רציחה וניאוף, אברהם אבינו נחשד בעיני הדורות הבאים על אכזריות, ולוט נחשד על מסירת אברהם אבינו להריגה. וצריך ביאור דבר זה, מדוע נחשדו אנשים אלו להיכשל בדברים שכפי הנראה לעין אינם לפי מדריגתם.

ובאמת מצינו דבר זה במשנה מפורשת. תנן (אבות פ"ג מ"ב), רבי חנינא סגן הכהנים אומר, הוי מתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו, ע"כ. והנה בודאי יש אנשים בני בליעל שיבלעו את רעיהם בחיים, אבל משמעות המשנה היא, שבלי מוראה של מלכות כל אחד ואחד יבלע את רעהו בחיים. והדבר צריך ביאור, הלא רוב אנשים הם בעלי דרך ארץ, מתנהגים כבני אדם ולא כבעלי חיים, והיאך אמר התנא שבלי שופטים ושוטרים היה כל איש הורג את חברו.

מעלה פנימית ומעלה שהיא חיקוי

ונראה לומר, על פי דברי הסבא מסלובדקא, בביאור הטעם שלא הועילו ללוט זכויות כל החסדים שעשה, וניצל דוקא בזכות שלא הלשין על אברהם. וביאר הסבא, שכשלוט הכניס אורחים אפילו במצב של מסירות נפש, לא היה זה בעצם כפי מדריגתו האמיתית, ולא עשה כן אלא כדי לחקות את אברהם, כי זה מה שלמד בביתו של אברהם, אבל לא היה חלק מעצמיותו. אבל מה שלא הלשין על אברהם לפרעה, זה היה כפי עצם מהותו של לוט.

והנה יש חילוק בין דבר שאדם עושה מחמת עצם מהותו, לבין דבר שהוא עושה מחמת שהוא מכיר שטוב ויפה לעשות כן, אבל אינו חלק מעצמיותו. וחילוק זה יוצא אל הפועל כשבא לידי נסיון. הנה איתא בזהר דכשאמר הקב"ה "נעשה אדם", השתתפו כל הבריות ביצירת האדם. וביאר ר' אלחנן זצ"ל, שנכלל בזה שגם כל החיות רעות נתנו באדם את טבעם ותכונתם, "ואין לך חיה רעה נוראה כזו". והנה מה שבדרך כלל אנשים מתנהגים יפה בדרך ארץ ובנימוס, אין זה העצמיות שלהם, כי באמת כל האכזריות של החיות טמונה בתוכם. וכשבאים לידי נסיון, כגון ע"י תאוה או כעס, בשעה זו כל ההשחחה שנמצאת אצלם בכח, עלולה לפרוץ החוצה, ואותו אדם שבכל בקר מקבל פני חברו בסבר פנים יפות,

יכול בשעת ניסיון לבלוע אותו בחיים חיותו, כיון שמדה טובה זו אינה נמצאת אצלו בעצם. וזו היתה מדריגתו של לוט, שאע"פ שהיה עוסק בחסד ואפילו במסירות נפש, מ"מ לא היה זה אצלו בעצם, ובשעת ניסיון, כגון בשעה שידע שאם יגיד את האמת לפרעה יירש את כל רכושו של אברהם, היה לוט יכול מצד כוחות נפשו להלשין על אברהם ולמסור אותו למיתה. דכיון שלא היתה מדת החסד קנויה לו בעצם, יכולה להיות אצלו סתירה כזו, שמצד אחד הוא ינהג בחסד, ומצד שני בעצם הוא רוצח.

השורש במציאות של החשד

וזהו הביאור בדברי הרמב"ן בענין "המכסה אני מאברהם", שפירש שיחשדוהו דורות הבאים על האכזריות. אנו חושבים שהחושד בכשרים, עניינו שמסתכל על חבריו בעין רעה, וממציא ומדמה שיש אצלו מדות רעות ומגונות. אבל באמת זה אינו, אלא דזהו המציאות של אדם, שיכול להיות בפועל בעל חסד, ומ"מ אינה מדריגתו בעצם אלא במהותו הוא אכזר. אדם יכול ליתן צדקה לעני, ובאותו רגע ממש בלבו הוא מתאכזר עליו. ולכן טבע האדם לחשוד בכשרים, כי באמת יש מציאות כזו של אנשים כשרים שבפנימיותם אינם כשרים כלל ועיקר. אלא שכשהאדם דן את עצמו ואת פעולות עצמו, אזי אינו רואה נגעי עצמו, ומדמה שכל מדה טובה הנמצאת אצלו הרי היא מדריגתו בעצם. אבל בנוגע לחבריו, הוא מכיר את האמת, שכל הטוב שרואה כלפי חוץ יכול להיות שאינו דבר עצמי. ולכן היה אפשר לחשוד את אברהם אבינו עמוד החסד במדת אכזריות, כי יכול להיות שכל החסד הוא רק מן השפה ולחוץ. ובודאי שאין זה חשד אמיתי אצל אאע"ה, אמנם זהו הטעם שהיה מקום לבריות לטעות ולחשוד אותו בזה.

קביעת ההנהגות החיצוניות בתוך עצמיותו

ובזה מובן מה שענה אברהם לאבימלך "רק אין יראת אלהים במקום הזה והרגוני". שאע"פ שאנשי גרר מתנהגים בדרך ארץ ונימוס, מ"מ אברהם אבינו הכיר שהכל היה מבוסס על החיצוניות, ואינו נוגע כלל לפנימיותם. וא"כ כשיבואו לידי ניסיון, אזי כל הרע הטמון בתוכם יכול לפרוץ החוצה ולצאת אל הפועל, ויכולים הם להרוג אדם נקי כדי ליקח את אשתו.

ומדברי אברהם אבינו למדנו, כיצד יכול האדם להפוך את המעלות החיצוניות לעצמיותו, ולקבוע אותם כחלק ממהותו, שאפילו בשעת נסיון הם יעמדו לו. והעצה היחידה היא אך ורק יראת שמים, שרק יראת שמים בכחה לקבוע אותם לעצמיות. ודבר זה מבואר בדברי רבינו יונה (שערי תשובה שער ג אות ג), שכתב הטעם למה הוצרכה התורה לבאר את כל העונשים של העבירות, וז"ל, והמשל בזה, לאדם החפץ ללכת אל עיר, ויאמרו לו כי הדרך משובשת בצינים ופחים ואבני נגף, ולצרכו אל המקום ההוא לא יחדל מלכת. והיה כי יאמרו אליו כי שָׁחַל בדרך ונמר שוקד עליו, אז יכלה רגלו מן הדרך ההיא, עכ"ל. והיינו שאפשר שאדם יהיה תלמיד חכם מופלג בקי בש"ס ופוסקים, ומ"מ אם אינו יודע את עונשי התורה, יכול ליכשל ולבוא לידי חטא. שלא תועיל לו ידיעת כל התורה כולה, אם אין לו יראת שמים.

יראת שמים היא הכח לעמוד בנסיון

הרי שאנו צריכים לדעת ולהכיר, שבאמת יש בפנימיותינו מדות רעות ומושחתות שיכולים לצאת אל הפועל בשעת הנסיון, עד שאיש יבלע את רעהו בחיים. ואנו מחוייבים לעבוד על עצמנו, שהטוב והישר הנראה אצלנו מבחוץ יתהפך לחלק ממהות שלנו. והדרך לזה הוא רק ע"י יראת שמים, וזוהי כל עבודת האדם, כמאמר חז"ל (ברכות לג, ב) הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים. וזהו פשר הדבר שרואים לפעמים אדם שלמראית עין נראה כבן תורה, ובשעת ניסיון אינו מתנהג כפי מדריגתו. והטעם, כי לא נעשו מעלותיו קנויות אצלו בעצם, כי חסרה לו היראת שמים. והמהלך לקנות היראה, הוא רק ע"י לימוד המוסר, ולהתפלל על זה, וגם צריך ללמוד הלכה. אבל מי שאינו עושה כן, יכול לחיות בעולם הדמיון שהוא בעל מעלה ומדריגה, ובשעת נסיון עלול להיכשל בכל עבירות שבעולם ח"ו, אם רק אין יראת אלקים במקום הזה.

